

SURRE-İ HÜMÂYÛN GELENEĞİ VE İSLÂM TOPLUMUNU KAYNAŞTIRMADAKİ ROLÜ

Murat AKGÜNDÜZ*

THE SURRA TRADITION AND IT'S ROLE IN THE UNITY OF THE MUSLIM SOCIETY

From the reign of Bayazid I until the collapse of the State, the Ottoman Sultans sent monetary aid called *Surra* for the needs of Mecca and Medina. For this purpose, a special ceremony called *Surra Alayı* was held. The help provided led to the gratitude of Arabs towards the Turks. This played an important role in the unity of the Muslim society. This historical amity between Arabs and Turks must continue forever.

ÖZET

Yıldırım Bayezid devrinden devletin yıkılışına kadar Osmanlı pâdişâhları, Mekke ve Medine'nin ihtiyaçları için "Surre" adı altında yardım göndermişlerdir. Bu yardımın yola çıkması vesilesiyle de asırlarca "Surre Alayı" adlı bir merasim yapılmıştır. Mekke ve Medine'de dağıtılan bu yardımlar, Araplar'ın Türkler'e karşı sevgi ve minnet duymalarına sebep olmuştur. Bu şekilde Surre-i Hümâyûn geleneği İslam toplumunun kaynaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Araplar ve Türkler arasındaki asırlara dayanan bu tarihi dostluk her zaman devam etmelidir.

Anahtar Kelimeler: Surre-i Hümâyûn, Osmanlı Devleti, Haremeyn

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden güzel geleneklerden biri olan Surre-i Hümâyûn, her sene Hac mevsiminden önce Mekke ve Medine halkının ihtiyaçlarını karşılamak için gönderilen para ve hediyelerden oluşmaktaydı. "Surre", para kesesi manasına gelen Arapça bir kelime olup Haremeyn'e gönderilen para, altın ve hediyelere bu ad verilmiş, bunun için yapılan özel merâsime de "Surre Alayı" denilmiştir. Bu geleneğin, İslâm

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

toplumunun en büyük iki milleti olan Araplar ile Türkler arasında bir muhabbet ve hürmet bağı kurduğu açıktır. Konuyla ilgili daha önceki eserlerde Surre-i Hümâyûn'un bu yönü üzerinde pek durulmamıştır. Burada evvelâ Surre-i Hümâyûn'un târihî gelişimi ve bunun için yapılan özel merasim özetlendikten sonra mevcut bilgiler ışığında bu geleneğin İslâm toplumunu kaynaştırmadaki rolüne temas edilecektir.

I. Surre-i Hümâyûn'un Târihî Gelişimi

İlk olarak Haremeyn halkına keseler içinde para (Surre) gönderen Abbâsî döneminin üçüncü halîfesi el-Mehdî (158-168/775-785)'dir. Yine Abbâsî halîfelerinden el-Muktedir (295-320/908-932), her yıl hacılara "Surre" gönderilmesini bir gelenek hâlinde başlatmış; daha sonra Fâtımîler, Eyyübîler ve Memlûkler devrinde aynı uygulama devam etmiştir.¹ Osmanlı Devleti'nde ilk defa Surre gönderen hükümdârın Çelebî Mehmed (1413-1421) olduğu şeklinde genel bir kanaat bulunmakla beraber, bu pâdişâhın babası Yıldırım Bâyezîd (1389-1402)'in de 791/1389 yılında Mekke ve Medîne halkı için 80 bin altın gönderdiği tesbit edilmiştir.² Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in 1517'de Mısır'ı alıp topraklarına ilhakından sonra Kâhire'ye gelen Mekke Şerîfi Ebu'l-Berekât'ın oğlu Ebu Nüme (ö.1584)'in itaatiyle Haremeyn'in idâresi resmen Osmanlı Devleti'ne geçmiş ve bölgedeki fakirlere dağıtılması için deniz yoluyla 200 bin dinar ile zahîre Surre olarak buraya yollanmıştı. Bu tarihten itibaren Osmanlı sultanları "Hâdimü'l-Haremeyn eş-Şerîfeyn" (Haremeyn'in Hizmetçileri) unvanını almışlardı.³ Buna göre, sadece nakit para değil gıda yardımının da Surrenin kapsamına girdiği anlaşılmaktadır.

XVIII. asır başına kadar Mısır eyâleti hazinesinden de Surre gönderilirdi. Ancak Şam Vâlisi Yusuf Paşa'ya gönderilen Evâhir-i Receb 1126/2-11 Ağustos 1714 târihli bir hükümde, o sene için Surre torbalarına konulan bütün paraların Enderûn'da Dârü's-Saâde Ağası'na bağlı olan Haremeyn Hazinesi'nden ödendiği zikredilmişti.⁴ Daha sonraki senelerde Mısır'dan

¹ Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s. 3-5.

² Bu görüş için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, Ankara 1984, s. 13; Atalar, *a.g.e.*, s. 11.

³ Hoca Sa'deddin, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1280, II, 371-372; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 14; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2003, s. 127.

⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 35.

Surre gönderilmeye devam edildi. Mesela 1797-98'de Mısır Surre-i'nin miktarı 16 milyon parayı aşmıştı.⁵

Surrelerin miktarını ve dağıtılacak yerleri belirten defterler ise Defterdârlık içindeki Haremeyn Mukâta'ası Kalemî'nde yazılır ve kayıtları burada tutulurdu.⁶ Surrenin gelir kaynağı, devrin sultanının gönderdiği özel hediyelerden ve Haremeyn'e tahsis edilen vakıf gelirlerinin şarta uygun olarak toplandığı vakıf tahsisatından oluşuyordu.⁷ Surrenin bir kısmı olan özel hediyeler, pâdişâha ait olan Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nden karşılanırdı.⁸

Ayrıca yine İslâm'ın mübârek mekânlarından Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu Kudüs şehrine de Surre gönderilirdi. Meselâ Sultan III. Murâd (1574-1595) zamanında Medîne'ye 196, Mekke'ye 87 ve Kudüs'e 11 keseden oluşan nakit para yollanmıştı.⁹ Görülüyor ki en yüksek miktar Peygamberimizin kabrinin bulunduğu Medîne'ye verilmiş olmakla beraber Kudüs de Surre-i Hümâyûn'dan payını almıştır. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu güzel gelenek sürdürülmüş ve İslâm'ın emrettiği insanlara malıyla yardım etme veya "infâk" emri en güzel şekilde yerine getirilmiştir.

II. Surre-i Hümâyûn Merâsimi ve Gönderiliş Şekli

Teşrifât kâidelerine büyük önem verilen Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn'un yola çıkması sebebiyle özel bir merâsim yapılırdı. Öncelikle bu işten sorumlu olan "Surre Emîni" adlı bir görevli tayin edilerek sadrazam huzurunda kendisine "hil'at" giydirilirdi. Receb ayınının 12. gününde İstanbul'dan çıkması gereken Surre Alayı için Dârü's-Saâde Ağası tarafından Defterdâr, Reîsü'l-Küttâb ve Nişâncı'ya davetiye yollanır, sadâret kethüdâsı da diğer bulunması gereken zevâtı davet ederdi. Davetliler, Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı önünde toplandıktan sonra Mekke Şerîfi'ne gönderilecek mektup ile Surre-i Hümâyûn torbaları hâfızların okuduğu Kur'ân-ı Kerîm eşliğinde pâdişâh huzûrunda mühürlenerek Surre Emîni'ne teslim edilirdi.

⁵ Atalar, *a.g.e.*, s. 218.

⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 351.

⁷ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul 2002, s. 182.

⁸ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisâdî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1999, II, 525.

⁹ Atalar, *a.g.e.*, s. 34.

Bundan sonra pâdişâhın hediyeleriyle nâmesinden oluşan mahmil-i şerifi taşıyan deve başta, Surre torbalarının yüklendiği diğer deve ve katırlar arkada olmak üzere sarayın orta kapısı olan Bâb-ı Hümayûn'dan çıkılır ve Sirkeci'deki Kireç İskelesi'ne gelinirdi. Oradan Kaptan Paşa'nın hazırlattığı çekitirilere bindirilen Surre Alayı Üsküdar'a geçirilir ve Mekke-i Mükerrerme'ye kadar kara yoluyla gidilirdi. Mekke Emîri tarafından pâdişâhın mektubu Mina mevkiinde okunduktan sonra Surre torbaları içindeki paralar defterde yazıldığı şekilde dağıtılırdı. Haccın bitimini müteâkip Surre Emîni, Mekke Emîri'nin pâdişâha yazdığı cevâbî mektup ve hediyeler ile beraber İstanbul'a dönerdi.¹⁰

Pâdişâhın, Mekke Emîri'ne Arapça olarak gönderdiği nâmede, hacıların güvenliği ve rahatının en iyi şekilde sağlanması, Surrelerin defterdeki kayıtlara göre titiz bir şekilde dağıtılması ve dönüşte kâfilelerin bedevî eşkıyâsının taarruzundan korunması istenirdi.¹¹

1863'de İskenderun civarındaki Payas yolu üzerinde eşkiyânın Surre Alayı'nı gasbetmesi üzerine Sadrazam Keçeci-zâde Fuad Paşa (1815-1869)'nın teklifiyle Üsküdar'dan Şam'a kadar olan karayolu terk edilerek vapurla Beyrut limanına gönderilmesi kararlaştırılmıştı.¹² Bu kararın ilk uygulandığı 1280-81/1864 yılından itibaren, yolun kısalması sebebiyle Şaban ayının on beşinde İstanbul'dan çıkan Surre Alayı deniz yoluyla Beyrut'a gider ve oradan "Emîr-i Hac" görevini üstlenen Şam Valisi nezâretinde Mekke'ye ulaşırdı.¹³

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in gayretleri sonucunda yapılan Hicaz demiryolunun açıldığı 1908 yılından başlayarak 1916'ya kadar Surre Alayı Haydarpaşa'dan demiryoluyla gönderilmişti.¹⁴ Bütün Müslümanların gönüllü yardımı ve Alman mühendislerin çalışmasıyla 1901-1908 yılları arasında tamamlanan Hicaz demiryolu, Sultan II. Abdülhamid'in İslâmcı politikalarının en büyük anıtı olarak kabul edilmiştir.¹⁵ Demiryolunun inşâsı

¹⁰ Uzunçarşılı, *Mekke Emîrleri*, s. 36-42; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 181-183; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, haz. Niyazi Ahmed Banoğlu, İstanbul ts., s. 153-154; Atalar, *a.g.e.*, s. 93-107. Bir defasında Sultan I. Abdülhamid, rahatsızlığı sebebiyle Surre Alayı'nın yola çıkışını iki gün önceye almış ve kendi eliyle hediyeleri Surre Emîni'ne teslim ettikten sonra ertesini gün 11 Receb 1203/7 Nisan 1789'da vefat etmişti (Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, IV/1, 547).

¹¹ Uzunçarşılı, *Mekke Emîrleri*, s. 51.

¹² Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, nşr. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s. 129.

¹³ Atalar, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁴ Atalar, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁵ Bk. Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s. 120.

için kendi cebinden elli bin lira ödeyen Sultan II. Abdülhamid, gönüllü bağış kampanyasını başlatmıştı.¹⁶ Bu yüzden Hicaz demiryolunu, inancı maddî kazançla bir araya getiren ve Arabistan'da Osmanlı kontrolünü güçlendiren bir teşebbüs olarak görenler de vardır.¹⁷

Farklı şekillerde yorumlansa da İslâm âlemi için büyük bir hizmet olan bu demiryolu vâsıtasıyla Surre Alayı en son 1916'da Medîne'ye kadar gidebilmiş, 1917 ve 1918 yıllarında ise Şam istasyonunda yolculuk noktalanmıştı.¹⁸ Şam'dan geri dönen bu kâfiledeki son Surre Emîni ise Meşihat Dâiresi'nde Müsteşârlık gibi önemli bir vazîfede bulunan Hacı Kâmil Efendi'dir.¹⁹

I. Dünya Savaşı gibi bir felâketi yaşayan son pâdişâh VI. Mehmed Vahîdüddin (1918-1922), Hicaz yarımadası Osmanlı Devleti'nden koparıldığı halde 29 Receb 1337/30 Nisan 1919'da "Halîfe-i Müslimîn" sıfatını kullanarak Haremeyn bölgesindeki fakirlerin tek geçim kaynağı olan Surrelerin eskisi gibi irsâli için emir vermişti.²⁰ 1919-1922 yılları arasında Haremeyn fukarâsına yine Sultan Vahîdüddin tarafından sadaka dağıtılmıştır.²¹

III. Surre-i Hümâyûn'un Târihî Önemi ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü

Osmanlı Devleti'nin her sene aksatmadan Haremeyn'e yardım etmesi, zamanının en güçlü İslâm devleti olması ve ne kadar tartışılsa da hilâfet sıfatını taşıması sebebiyle gerçekleşiyordu. Bu vazifenin kudsiyeti sebebiyle Osmanlılar, Hicaz bölgesinden hiçbir vergi almadıkları gibi onlara keseler dolusu altınla yardım etmişlerdir.²² Müslümanlara yaptıkları diğer hizmetler yanında, gönderdikleri Surreler ile Osmanlı pâdişâhları halîfe sıfatına daya-

¹⁶ Joan Haslip, *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, çev. Nejlet Öztürk, İstanbul 2001, s. 275.

¹⁷ Bk. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu-Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İstanbul 1994, s. 218-219.

¹⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1983, XIV, 24.

¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, 283.

²⁰ Uzunçarşılı, *Mekke Emîrleri*, s. 45. Burada Sultan Vahîdüddin'in bu konudaki irâdesinin metni mevcuttur.

²¹ Öztuna, *a.g.e.*, XIV, 24.

²² Hulûsi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti*, İstanbul 1984, s. 179.

narak Haremeyn'e hizmet etmişlerdir. Böylece onların gayretleriyle Haremeyn, sonuna kadar ihtirâm ve ikrâm ile ağırlandı. ²³

Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin idaredeki başarısının, İslâm'ın muhâfızlığı gibi önemli bir görev üstlenmesine bağlı olduğu ileri sürülmüştür. ²⁴ Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)'den başlayarak Osmanlı sultanları, İslâm dünyasında gelmiş geçmiş en büyük İslâm devletinin hükümdarı oldukları bilincine varmışlardır. ²⁵ Bundan dolayı, Mısırlı meşhûr âlim Abdülaziz Çâviş (1876-1929), Osmanlı pâdişâhlarının halîfeliği hak ettikleri düşüncesinin bütün Müslümanların kalbinde yerleşmiş kesin bir inanç olduğunu zikretmektedir. ²⁶

Surre yardımının altında yatan diğer önemli bir etken de Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve hadîs-i şerîflerde sıkça geçen infâk emridir. Mesela Bakara Sûresi'nin 3. âyetinde Müslümanların sıfatları sıralanırken; "*Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.*" denilmektedir. İşte Osmanlı pâdişâhları da kendilerine lütfedilen büyük zenginliği boşa harcamayarak kurdukları Haremeyn vakıfları vâsıtasıyla, ikram edilmeye en lâyük olan Mekke, Medîne ve Kudüs ahâlîsi için mallarını Allah yolunda harcamışlardır. Yoksa hiçbir dünyevî sebep, kendilerinden menfaat beklenmeyen bir topluluğa yardım etme hâdisesini açıklayamaz. Pâdişâhların Surre gönderdikleri Müslümanlardan tek istedikleri şey, o mübârek yerlerde kendileri için duâ etmeleriydi.

Ayrıca Mekke ve Medîne'de muhtaç durumda çok kimsenin olması ve oralarda Hz. Peygamber'in neslinden gelen seyyid ve şeriflerin bulunması da Surre göndermenin önemli bir sebebidir. ²⁷ Osmanlılar seyyid ve şeriflere karşı büyük bir muhabbet ve saygı beslediklerinden dolayı, onların yaşadığı en önemli yerlerden biri olan Haremeyn'e ellerinden gelen her yardımı yapmışlardır.

Surre-i Hümayûn geleneği, bugünkü Arap ülkelerinde yaygın olan Osmanlı Devleti'nin kendilerini sömürdüğü ve geri bıraktığı şeklindeki yanlış düşünceleri de çürütmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde petrol gibi zengin bir kaynağa da sahip olmayan Araplar'ı bırakın

²³ Sâmiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1999, s. 345.

²⁴ Bk. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm", çev. Mustafa Özel, *Tarih Risâleleri*, İstanbul 1995, s. 26.

²⁵ İlber Ortaylı, "Halil İnalçık ile Söyleşi", *Cogito*, sy. 19 (Yaz 1999), s. 33.

²⁶ Abdülaziz Çâviş, *Hilâfet-i İslâmiyye*, İstanbul 1334, s. 16.

²⁷ Bk. Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğunda Nakibü'l-Eşrâflık Müessesesi*, Ankara 2003, s. 53, 56, 107.

sömürmek, her sene gönderdikleri keselerce altınla ihyâ etmişlerdir. Ancak eskiden beri Avrupa ve Amerika'da Ortadoğu ile ilgili olarak Oryantalist bir bakış açısıyla yapılan çalışmalar, sömürge emellerine hizmet etme amacını taşıdığından Arap ülkelerindeki Osmanlı hâkimiyetini hep kötülemişlerdir.²⁸

Bunun için Türkler ve Araplar, tarihlerini Batılı görüş açısıyla değerlendirmekten vazgeçerek iki milletin de İslâm medeniyetinin bir parçası olduğunu unutmamalıdır.²⁹ Zaten Araplar kendi tarihlerini okurken aynı zamanda dört asırlık Osmanlı tarihini de inceleme fırsatı bulacaklardır. Bu vesileyle XVI. asırdan XX. asır başlarına kadar içinde buldukları devlet sistemini, siyâsî ve medenî düzeni hatırlayacaklardır.³⁰

O halde Araplar ve Türkler ortak tarihlerini doğru öğrenerek birbirleri hakkındaki yanlış yargılardan vazgeçmelidirler. Zamanında Osmanlı Devleti gönderdiği Surreler ile Araplar ve Türkler'in kaynaşmasını sağladığı gibi bugünkü Arap ülkeleri de geçmişte kendilerine bu kadar ikrâmda bulunan bir millete karşı dostluk bağlarını güçlendirmelidir.

Sonuç

Yukarıda anlattığımız gibi Osmanlılar, İslâm'ın teşvik ettiği infâk emrini kutsal topraklara yolladıkları Surre-i Hümayûn ile en güzel şekilde devam ettirmişlerdir. Bu şekilde bütün İslâm âleminin toplandığı Hac esnasında kendileri için hayır dualar edilmesine vesile olmuşlardır. Aynı zamanda, devletin güvenliği sebebiyle İstanbul'dan ayrılamadıklarından dolayı Hac farızasını yerine getiremeyen Osmanlı pâdişâhları için, Surre-i Hümayûn bir teselli kaynağı olmuştur. Her ne kadar bizzat Mekke ve Medîne'de bulunmasalar da Surreler içindeki paraları paylaşan hacıların dillerinde isimleri şükran hisleriyle anılmıştır.

Bugün de İslâm âleminin iki büyük milletini temsil eden Araplar ve Türkler, aralarındaki önyargıları bir tarafa atarak zengin bir tarihe dayanan dostluklarını devam ettirmelidirler. Geçmişte Haremeyn'i yöneten ve hizmet eden Osmanlı Devleti hacılara Surre dağıttığı gibi günümüzde dünyanın her tarafından gelen Müslümanlara Suûdî Arabistan Krallığı hizmet vermeye

²⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, İstanbul 2001, s. 273.

²⁹ Atalar, *a.g.e.*, s. 247.

³⁰ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986, I, 15.

çalışmaktadır. Orada bulunan Türk hacılar da kutsal topraklara hizmet eden bir ecdâdın torunları olduklarından dolayı şeref duymaktadırlar. Böylelikle Araplar ve Türkler'i birbiriyle kaynaştıran dostluk bağının oluşumunda Surre-i Hümayûn geleneğinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

